

Warfare amongst the Northern Sotho

s273

10-10

8/12

A.J. Mahloana

1.

10

Military system & war

Ntwa e thongwa ke ge monna ye mongwe a ka tshabela kgošing enngwe, a tšhaba a na le mosadi, goba a utswa dikgomo kgošing enngwe a tshabela go enngwe. Kgóši yela a tshabetseng go yona a re ge le go mo tšea segang mpa ya ka. O meditswe ke kwena. Ge a re segang mp ya ka o re se le ratang go se dira se dirang goba le nyaka go lwa le ka n no lwa. A tšhaba le mosadi le ge e le kgomo a di utswitše; mohlomongwe wa naga enngwe. Mohlomongwe wa naga ya ga Matlala a tšhaba le mosadi a ya Moletši, bjale kgoši ya Moletši ya re o itšeešše, o itšeešše. Le ge e le wa Moletši a utswa dikgomo kwa ga Matlala, ba ga Matlala ba re o di tšere, o di tšere. Bjale ntwā ke mphela e thomile. Mo gongwe e tsošwa ke batho ka baka la bogóši. Ditsela di name di thibane. Mo gongwe motho a bolaya o mongwe nageng ye nngwe, a tshabela kgošing ye nngwe. Ge bare ba yo mo lota bale ba gane naye. Ke mphela ke ntwā e thomile. Dikgomo di fula nageng ka mehla. Ba nweša mo dinokeng tše dikgolo. Motse o be o sa nne o le tee; e be batho ba kgobokana, gore e re ge ba re kgomo di thopilwe; ba ba lote ba ba bolaye. Ge e le maokgokgo ba ba bolaye.

2.

Maokgokgo ba be ba sepela ka babedi goba ka bararo. Ge ba bolaya maokgokgo ba be ba ba thuthufaletša makgura ka dipitša goba mabese a dikgomo ya re gela a fiša, ba ba nweša. Ba ba lesa pele ba bina. Ba re e rile ge ba ba swere e le gona ba bina yo mongwe a bina a katakata ka sa morago, yo mongwe wa lešilo a no bina felo go tee, a nore tekelele! tekelele. Yola yo mongwe wa bohlae a re gona mo phuphukhu! ba re a se ye morole wa masogana, a fata tša tsena, a tsentsha ditsepu mabung, motho a re ke tle ke mmone ka sebolao, mongwe a mo puputla ka sekodiko, a tsena ka matšetšele moiswa wa dinaga. A humana noka e tletše, a bo betha ka kgara, a re pupumpu! pupumpu! pupumpu! A selela mošoola. Ba re o tswale o thlothlore moswammago! Le yena a re le tswale le thlothlore meswašo mmabeno! Ge ba rialo ge ba mo gomela, ba o nweša lešilo le la mabese a fiša. Koša ya gage še: Lešilo ntlopye! sethsere-thsere! Koša e binwa e kata-

MM

/kata ka.....

kata ka sa nthago!

3. Yengwe taba ya maokgokgo še. Ba be ba selwa motseng. Ba e kepela ka marageng a mašaka. Ge ba o gama mošimane wa go kwatela a nama a bona mahlo a re tadi-tadi ka seretseng. Mošimane a nama a thoma go opela a re: Go bona nna ke a bona, mahlo matala seretseng, ke šia gore sela ke eng? Namane e name e tshwenye mogami. He! wena mošimane towe! Kwatela namane, tla tla ke go garimola ka kgolš. A name a thome koša ya gagwe gape: Go bona nna ke a bona, mahlo matala seretseng, ke šia gore sela ke eng? Mogami ge a feditše go gama a name a mmutšiše se a se bonago, a name a mo šupele se a se bonago. Ge ba re re a šupa ka sekwato, ba bone ponyo! ponyo! Ba nama ba bitša banna, ge ba šupa ba bona ponyo! ponyo! Ba nama ba fata, ba hwetša leokgo-kgo ka seretseng, ba le bolaya. Maokgokgo e be e le batho ba ba bego ba utswa dikgomo bošego, ba sepela ka babedi, ka o tee. Metse e be e nna dithabeng gagolo mebotong, e se ba go mašwatlhawatlheng; gore ba bone manaba a bona a sa le kgole.
4. Ba nna ba itukišitše. Ba phoka marumo ge ba nyaka go lwa, le ge ba nyaka go ntšha dipeu ba rata go lema. Ke gore ge ba phoka marumo ba dira ka dihlare; tše ba rego di dira batho bogale. Go tla ba mošate pele ge ba phokwa; gwa tla ba letona le lengwe, bjalo bjalo ka go latelelana ga bona. Ba ya ka kgorong ya Mošate wa bona ya kgoši. Kgoši ya ba anegela bjalo ka ga e ke ke dikgang. A re go na le motho yo mongwe yo a ratang go lwa le nna, bjalo ke tla le botša ge a itukišitše. Ba tsena ka dikoa sehlopha se sengwe le se sengwe. Leina la koša e ba re ke Legalane. Ba re: boo! boo! boo! boo!. boo! Mmage mošimane hloboga! Mošimane pholo ya kgotla! Mmage mošimane hloboga, hloboga ge a tšea marumo, hlogo ya gage e agela diokgo! Dikgopo e tla re ke merajaana! Mma ba ile ga ba boye! Ba ile le pitša le leho! Mo ba ileng ga ba boye! Marumo maja magošana! A se tlala e tlhalolang! Marumo a ja ba digolwane tša matsika, tša thamo ntlhakgatlhakga! Matlala morwa Mogororo, ke rile ke mo lopa kobo ya tšhweni! A šupa di maralaleng. Ke dika tša koša ye.

5. Koša yeo e bitšwa kwadi ya marumo. Ke koša ya nahlomola ruri, ya go botša ba gae go hloboga. Ba thomašo kgobokana kgorong ya Mošate, kgoši le yona e le gona, e ntše le bana le bakgalabje. Go apeilwe dihlare ka pitša, medi ya dihlare, digwere le dinama tša batho, nama tša batho ba tsentšha letswalo le motsila le mošuka wa batho. Gobane ge ba bolaile motho ba a mo fatola, ba mo ntšha mala, ba ntšha motsila, pelo, mabele le mošuka wa gagwe, tša tlhakantšhwa le ditlhare. Tša re gela di fufutše, di bedile, di fufutše kudu, ba di kologa sehlopha sa dira, ba di kologwa ke banna ba babedi. Ba fapanana, mongwe a pota ka mo, mongwe a pota ka mo. Ba fapanana mo gare ga dira, ge ba ba gaša ka dihlare ba re mmu! mmu! bangwe ba re mme! mme! bangwe ba re oo! oo! Ba ekiša kgomo, pudi, nku ka mo di llago ka gona. Ba dira lešata le legolo kudu ka matla. Ba lla bjalo ka dilo tše & ba o & di thopa. Ba gašwa dihlare ge ba rialo. Ba okga motlhoko, ba o bofa o omile. O omile, ba a
6. fiša ba ba dikologa ka babedi, ba kgethile monna wa bogale le ngaka. Ge ngaka e le gona le monna wa bogale le yena a le gona, ke bona ba ba swarago mollo, ba ba dikologa ka babedi, ba ba gaša ka dihlare. Ge ba feditše bjalo ba tšwa ka lesoro la kgoro ya mošate, ba o tlhaba mokgoši ba kgobokana ka ntle ba re Oo! oo! oo! Bjale mohla ba ya dira ge ba thopa dikgomo ga di hlakane e tla re ngaka a kgetha kgomo tše pedi tše pedi sehlopheng se sengwe le se sengwe. Tšedi kgethileng ke ngaka ke tša gage le kgoši ba re ke tša thupa. Ge ba ya motseng ngaka e swara thupa ya latelwa ke mokgomana wa mošate; ge ba šetše ba thubile motse. Ge ba tlogile nageng ya kgoši e ba lwago naye, ba a letana. Ba ba bolaileng batho mo direng, ba aphepela mohla a mphoko, ba hlaba fase ka lerumo, ba šupa kwa ba tšwago go lwa gona. Gago hlabe mafšega, go hlaba ba bogale. Lefšega ge le ka hlaba fase, le betha ke masogana thaka tša gage. Ba rwala motšhomo mo phatleng, motšhomo ke seala sa bagale, o dirwa ka mosela wa phukubje. O tlangwa ke batsebi ba ona.
7. Ba se apara le mphiri o moso. Mphiri ke koporo e ntsho.

Ge motho a ka humanwa a apere mphiri, ke gore le ge a se a bolaye motho o mo tlhomotše leoto le ge e le letsogo, goba a kgwaela. Ba bea dihloidi tša motse le bošego di gona. Ba phela ba ngangetše dihloko, marumo, mmene le selepe sa magagane. Go lwa masogana a e šetseng e le banna ba ba tšerego. Ba ba fentšwego ba loba ka dikgomo. Ba ba fentšwego kudu ba loba ka ngwana a kgoši, a o tšewa ke kgoši yela. Ba ga Matlala ba be ba lobile ka kgaitšedi ya kgoši, leina la gage ke Mmantwa. O mongwe le yo mongwe o swara dikotse tša gage. Kgoši e fa ba bogale dikotse tša gage. Ge ba bangwe ba ka tšhaba yena a boya a leleka dira o fiwa kgomo. Ba go bolaya batho bona ba fiwa dipholo. Ba go thopa dikgomo go ntšhwa tša mošate pele. Ge ba thopa dikgomo go tsena wa pele a re ka tsena dikgomo o dira ge a tsena ka šakeng, wa bobedi a re ke di ja nago, wa boraro a re ke dija le lena. Wa pele o fiwa kgomo tše pedi le ge di le tharo, wa bobedi o fiwa e tee le ge di le pedi. Wa boraro ga a tšee selo. Wa boraro o tšea mala a dipholo tša bagale. Batho ba go bolaya batho ba ba bitša diitei. Ge ba tšo bolaya motho ba tlola ka taka ya noka, taka ke mabu a mašweu a seretse a noka, mme ya šala e le ba ba setlha, gore ba tsebje gore diitei ke bana ba basadi ga ba lwe, go lwa banna fela. Ba ithuta go foša marumo ge ba yo tsoma diphoofolo le dibata tša go swana le ditau. Ba swara marumo a go swana. Marumo a na le mehuta e meraro ke kgotlopo, ke la phaphathi, ke kobe, ke la sekgowe, ke letsolo, ke la ntlha. Dikgoši di bolela ka ba tseta ge ntwā e tla thoma, kgoši yela e roma go e nngwe. E nngwe kgoši ge e eme tlhwatlhwarara, a re ge le nnyaka le tle le lemo. Gona ke ge ba tla kgona ba phoka marumo. Ge ba ithuta go tila le go phepa ba betšana ka dikiti, le mafsika le dipatla le dithoka.

Motho a lesogana o tla phepa diphare ba mo thikile, a be a ba perolole a ba kobe. Ba ithuta go betša le go tila ge e le mašoboro. Dintwa tša mašoboro ga di fele, ba tlhwa ba tetana ka ditšhilo le ka dipatla. Fa gongwe mašoboro a ngateletša

9. ditsiba ka thoko ge ba yo hlakana le batho goba basadi gore ba

- tle ba ba tshege. Ge ba ba tshegile ke moka ba a inanišwa ba bethwa ke mašoboro. Selepe sa magagane se lomelwa mo mphenyeng wa go swana le wa sehongwana, ba a o betla wa šala selwana se e reng ke thokana, ba phula ka molomedi letšhoba, molomedi ke tshipi ya go dira letšhoba, e ya bešwa, ya re gela e fiša ya ntšhwa gwa fehlišwa letšheba go fihlela e phula. Lerumo le lomelwa ntheng ya go loka, le lomelwa, le lokile le patla goba nthe, gwa phulwa ka molomedi, lerumo la tsentšhwa gona, ba loka kgwatlha ya kgomo, kgwatlha ke mosela wa kgomo, ba a o khwamola o sa le metse, ba o lokela mo lerumong mo ntheng, wa omelela mo ntheng, wa e ba bothata. Lerumo le ka se tšwe le tla be le tshwere ke kgwatlha. Setšhaba se na le maina ba bitšana ka maina a go rupa, methopo ya bona. Ba laola mphato o mofsa pele. Ba thika, e mengwe metse ba thiba mesoro ya yona. Fa gongwe ba swarana ka re gwa
10. fenywa dira di a tšhaba ba eta ba ba bolaya ba ntše ba tšhaba. Dikgomo tša go thopya di išwa mošate, ga di abiwe ba re ke "Kgatha dikhwibidu". Ka re gwa fenywa ba motse oowe, ba o fiša, dikgomo tša thopya. Dikgomo ga di abiwe, di tšewa ke kgoši. Ga ba apare selo sa go bontšha. Bahlabani ba bontšha ka go tlola taka mo hlogong tša bona. Bahlabani ba bangwe ga ba tlole taka. Ba tlole taka mo hlogong ya šala e le tšhweu; bangwe ga ba tlole ka taka. Ga ba botšane ge ba nyaka go lwa ba a khukhunetšana ga ba botšane. Ge ba tlole ka taka ke gore ba tsebane ba se ke ba bolayana. Taka ke seretse sa mabu a mašweu se hwetšana kwa nokeng. Bahlabani ga ba tlole mo mmeleng, mmeleng go tlole bagale, diitei, ba go bolaya batho ba ba nago le ditšhweni. Tšhweni ke motho wa go bolaiwa marumong le ge motho a ka bolaya yo mongwe ka diatla, yo a bolailwego o bitšwa tšhweni.
11. Ba dikologa motse pele bošego ka dihlare, ba robetše, ba sa ba bone, ke gore ba bea motse gore ba ba robotše ba se ke ba ba kwa ge ba šwahlela motse bošego. Kgoro ye nngwe ya dira e tsena ka phethelong; ye nngwe kgoro e thiba masoro. Masoro a motse a agiwa a popotelwa, gwa šala kgorwana e tshesane e motho a tsenago fa go yona a ipatile a itshekegile. Dikgorwana tša ka

mafuri di a thibja le tša boithatelo ka moka go šala kgorwana e tee fela; e batho ba tsenago ka yona. Dikgomo di rutwa go kata ge di le nageng gore di tle di tsebe go tšhaba ge manaba a bona a nyaka go di thopa. Di nna ka maseme, ge ba sa re hiya! motho a di eteletše pele di a tšhaba; tša ya gae goba motseng. Ge ba di ruta mokato ba be ba di rutela gore di tle di tšhabe. Bahlabani ge ba di kologile motse, ba o hlasela bošego, ba šetše ba tseba ditšhobana le dikgorwana.

12. Lefšega ga le je nama kwa kgorong ya mošate. Go na le nama e nngwe ba re ke sehuba, sehuba ke bogare bja kgara, se jewa ke bagale fela, ba re tšhela kgomo mpholo, ke gore tšhela kgomo sehlare, ka gore ge ba ija sehuba ba tšhela sehlare gore ba tle ba be bogale kudu, ba galefele pele. Nama ya mafšega, mafoswa ka sešu, ke maswafo a dikgomo tše di bolaetšwego bagale. Maswafo ga a na makhura, ke mahlogohlogo fela. (mafoswa kasešu-mafšega). Bagale ke bona ba ba jago sehuba. Mosepidiši wa dira ke ngaka. Ke yena a ba etang pele a šupile kwa pele ka thupa a e tloditše ka sehlare. Ge ba ka fenya ngaka o putsywa kudu ka kgomo tše nne. Ba tshephile sehlare go fetiša dilo ka moka. Ba eta ba ntše ba re dira ga di bonwe ba khupile sehlare ba e tshwa mare ba re ntho! ntho! dira ga di bonwe. Ge ba ka re ba re ba ya dira ba longwa ke noga ba a boya. Ba re dira di tla yo
13. fela goba ba bolawa ke batho ba fela ka bontši. Ba rutana go tla, ba betšana ka dikiti, ba tetana ka dišu, ka morago ba tetana ka ditšhilo, la mafelelo ba tswabolana ka dipatla ba fatlha ka tše dingwe ba bile ba koropetša. Yo a tsebago go fatlha a ka se be matoma, o tla nna bose, yo a sa tsebego o tla šala e le dintlo. O tla ithuta go fatlha le yena. Ba ba tsebago dithoka le dipatla ba tseba felo ga bohloko, ba betha monwana o mogolo wa leoto, motho a name a nyabegge dipatla ka baka la bohloko. Go thwe monwana o mogolo wa leoto o bohloko go fetiša ditho tšohle tša mmele. Ge a lahlile dipatla ke gona a ge a fentšwe. Ka morago ba ithuta go betša marumo ge ba bolaya dibata. Lerumo ga le šupe motho, yo a dirago go sena marumo, o ya lefišwa ka

kgomo. Ge go lwewa ga go tihlalolwe bana le bommabona ba a bolawa. Basimane bona ga ba lesiwe, le ge e le ba bannyenyane, ba ntšhwa ka tharing, ba tabanywa, ba tšewa ka maoto.

14. Ba thopa bannyana, ge ba thopilwe ba lopollwa ka dikgomo, ba re moya taung, o ya a swere serumula, ke seema. Yo mongwe le yo mongwe o lopollwa ka kgomo tše pedi. Ge ba sa ka ba ba lopolla, ge ba nywalwa ka dikgomo ke tša yo a ba thopilego, kgoši e tšeya tše tharo, ge a tlhompha motho yo ga a tšee selo. Ba begela kgoši ge ba nyaka go mo nywala. Mosadi ge a nywalwa o tšhelwa ka kgomo tše lesome. Ge ba tsena motse ba o tllhasela ba tsena ka kgogo ya pele goba ge batho ba sa tšo robala. Ba tla lala ba ba kwatsa ba ba bolaya bošego ka moka, ge boesa ba tloga. Ba beile k ditlhodi go bona ba metse ye mengwe ge ba ba phalalela go thuša ba motse o uwe. Ba metse ye mengwe ge ba tla ba re le a welwa, ba roma setlhopha sa mothopo o moswa wa masogana go ba hlakanetša ba se tla. Ba tubakana. Ge ba ba perolotše ba fiša motse, ba thopa dikgomo, ba eta ba ba kwatsa ba
15. tšhaba. Ge ba ba thibeletše ka m maweng, ba ba rwalelela dikgong, ba ba bešeletša ka fa. Ba thopa dikgomo. Ga ba na dika tša go bolela. Go hlakanana ba babodi ba bararo batho ba lwa ka morago go lwa batho ka moka. Dijo tša bona ke mabele a lewa. Lewa ke mabele a apewa. Seema se re tšeiša dira le molapo mphago wa dira ke metse. Ke gore ge ba jele lewa ba eta ba enwa metsa. Ge ba thopile dikgomo, ba bolaya e nngwe ba e buga, ba e beša kgakalana le motse, ba šetše ba fišitše motse. Ge ba dira bjalo ke gore ga ba sa boifa selo ba fentše. Ba sepela ka segoboko ba eta ba namela dihlare, ge ba bona batho babedi ba yo ba thika ba re na le ya kae? Ge e le ba gabo dira tše dingwe ba a ba bolaya. Ge e le ba gabo dira ba išwa direng. Ba lala ba sepela bošego ba lakana mo ba yo kopanana gona, mosegare ba hlwa ba patlame ka
16. fase ga dihlare. Ba patlama ka moeding ba laola. Ba laola ge ba tla o fonya. Ba sepela le ngaka. Ge ba thibeletšwe ka maweng ba nwa metlhapologo. Ga ba ye kgakala, ba robala ka fa. Bahlabani ga ba na se ba se aparago ba ikapara. Ge ba yo hlabana

/ga ba lala.....

- ga ba lale tseleng, ba a ya ba be ba boye. Ba ya metseng g ya go batamelana le ya gabo bona ya phethelo, gore ba tle ba kgone go tshabela gae ge ba fentswe. Ba ila go lela ge go lwewa. Ga ba rwale metse ba nwa dinokeng le didibeng. Motho yo a lelago o ya sola. Ba ba hwileng ba ba tlogela kwa nageng; ge ba mo tlhomphe ba a mo pipetsa ka matlhaku. Ba ripa batho ditho ge ba ba fentse, ba ripa ba ba hwilego. Ga ba na dibo ba thomile go aga dibo ge ba lwa le Mapono le Maburu. Ba di aga ka merako ya mafsika. Ba ageletsa thaba ka merako. Ge ba fentswe ba tshabela maweng a thaba. Tsela ye yago gona ke mararangrang, ke
17. manyokanyoka. Ga e latisege botse. Ga e tsebege. Ba tshabela le dikgomo ka maweng, ba di agela mo tswepong la thaba. Ge ba fentse ba a di tseya ba o di abelang kwa fase. Ba be ba thibelega batho ka maweng matsatsi a mararo le le tee. Kwa Mosuka ba dikile sebo tsatsi le le tee. Mapono ba be ba sena dithunya ba lwa ka marumo. Thaba ya Malokong e na le dibo tse Matebele a kilego a tshabela Mapono ka gona. Kwa Magopê le gona go na le dibo kwa dithabeng. Go thopya banenyana, mosadi le yena o be a thopya. Basimane bona ba be ba bolawa le ge e le ba bannyenyane. Ba be ba sena tshwanelo ya go bolaya kgoši, ge ba mo swere ba be ba mmofa, ge ba ka mmolaya, ba ba mmolailego le bona ba a bolaiwa, kgoši ya bona ya re ga le sie le nna le ka mpolaya. Batho ba gage ba tle ba mo lopolole ka dikgomo. Ge bangwe ba fentse ba fisa motse ba thopa dikgomo. Ge ba ba nyatsa ba bolaya kgomo ba
18. e besa. Ba ba ba esa ba ntse ba le fa. Ga ba ba tseele naga ba no ripa gosenene. Ba ka ba ntshisa lekgetho la gore ba tle ba lobe ge ba ba fentse. Le ge kgoši e nngwe e fentse e nngwe ga ye ye busa, yo mongwe le yo mongwe o busa naga ya gagwe, fela yo a fentswego o lobayo mongwe pele ge a se no mo fenya. Ka morago a ipusa. Kgoši ye e fentswego e roma batseta go yo loba kwa go e nngwe ka dikgomo. Kgoši ya go lobya ya bitša pitšo ya re ge le hlakana le ba bokete kete le nwešane nabo metse. Le ka se ke la hlwa le fotlelana. Pitso e tlare ga go lobje ka ngwana a kgoši, ge go lobilwe ka ngwana a kgoši, ng nwa e fedile. Ngwana a

s273

18cont/

kgoši o tšewa ke kgoši ye e fentšego.

Informant: Mr. Josef Makgoba

Initiation: Lethsela

ENDS

END.S. 273